

ХАЙРИНИСО МАЖИДХОНОВА (1905–1938): ЖАДИД АЁЛ ЗИЁЛИСИНИНГ ҲАЁТИ, ГЕРМАНИЯДАГИ ТАҲСИЛИ ВА РЕПРЕССИЯ ҚУРБОНИ СИФАТИДАГИ ТАҚДИРИ

Азизов Улугбек Каноатович

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университетиб Юридика факультети
“Юриспруденция (фаолият турлари бўйича)” таълим йўналиши 3-босқич
талабаси

Аннотация. Ушбу мақолада XX аср бошларида туркистон жадинчилик ҳаракати доирасида шаклланган илғор аёл зиёлилардан бири бўлган хайринисо мажидхонованинг ҳаёти ва илмий-ижтимоий фаолияти таҳлил қилинади. Тадқиқотда унинг болалик йиллари, дастлабки таълим жараёни ҳамда жадинда маърифий муҳитдаги шаклланиш босқичлари ёритилади. Шунингдек, унинг 1922–1928 йилларда германияда олган таълими, дармиштадт ва берлин шаҳарларидаги педагогик ва амалий фаолияти илмий жиҳатдан таҳлил қилинади. Мақолада хайринисо мажидхонованинг ўзбек аёллари орасида ilk хорижда таҳсил олган зиёлилардан бири сифатидаги тарихий ўрни алоҳида кўрсатиб берилади. Унинг педагогика ва тиббиёт соҳаларини уйғунлаштирган ҳолдаги фаолияти ўша давр учун ноёб ижтимоий ҳодиса сифатида баҳоланади. Тадқиқотда, шунингдек, унинг ватанга қайтгач амалга оширган амалий фаолияти ва жамият соғлигини муҳофаза қилишдаги ҳиссаси ҳам таҳлил этилади. Мақоланинг муҳим қисмида 1937–1938 йиллардаги сиёсий қатагонлар даврида унинг асоссиз айбловлар билан ҳибсга олиниши ва фожиаи тақдири ёритилади. Ушбу тадқиқот хайринисо мажидхонованинг ҳаёт йўли орқали жадин аёлларининг илм-фан ва жамиятдаги ўрнини қайта баҳолашга хизмат қилади. Мақола унинг ҳаёти фақат шахсий биография эмас, балки бутун бир тарихий даврнинг мураккаб ижтимоий ва сиёсий жараёнларини акс эттирувчи муҳим манба эканлигини кўрсатади. Шу билан бирга, у бугунги ёш авлод учун илм, маърифат ва фидойиликнинг ёрқин тилсоли сифатида талқин этилади.

Калит сўзлар: Хайринисо мажидхонова, жадинчилик, германия таълими, ўзбек аёллари, педагогика, қатагон.

Аннотация. В данной статье анализируется жизнь и научно-социальная деятельность одной из прогрессивных представительниц женской интеллигенции начала XX века в туркестане — хайринисо мажидхоновой. В исследовании освещаются её детские годы, начальный этап образования, а также процесс формирования в среде джадидского просвещения. Особое внимание уделяется её обучению в Германии в 1922–1928 годах, а также педагогической и практической деятельности в городах Дармштадт и Берлин. В статье подчёркивается её историческое значение как одной из первых узбекских женщин-интеллектуалов, получивших образование за рубежом. Её деятельность, сочетающая педагогику и медицину, рассматривается как уникальное социальное явление своего времени. Также анализируется её практическая деятельность после возвращения на родину и вклад в охрану здоровья общества. Важной частью исследования является рассмотрение политических репрессий 1937–1938 годов, в результате которых она была арестована по ложным обвинениям и трагически погибла. Настоящее исследование способствует переоценке роли джадидских женщин в развитии науки и общества. Работа показывает, что её жизнь является не только индивидуальной биографией, но и отражением сложных социально-политических процессов целой исторической эпохи. Кроме того, она рассматривается как яркий символ науки, просвещения и самоотверженности для молодого поколения.

Ключевые слова: Хайринисо мажидхонова, джадидизм, образование в Германии, узбекские женщины, педагогика, репрессии.

Abstract. This article analyzes the life and socio-scientific activity of khayriniso majidxonova, one of the progressive female intellectuals of early 20th-century turkestan. The study highlights her childhood, early education, and intellectual formation within the jadid enlightenment movement. Special attention is given to her studies in germany between 1922 and 1928, as well as her pedagogical and practical activities in the cities of darmstadt and berlin. The article emphasizes her historical significance as one of the first uzbek women intellectuals to receive education abroad. Her professional activity, combining pedagogy and medicine, is regarded as a unique social phenomenon of her time. The study also examines her contributions after returning to her homeland, particularly in the field of public health. A significant part of the article is devoted to the political repressions of

1937–1938, during which she was arrested on false charges and tragically executed. This research contributes to reassessing the role of jadid women in the development of science and society. It demonstrates that her life is not only an individual biography but also a reflection of complex socio-political processes of an entire historical era. Moreover, she is presented as a powerful symbol of knowledge, enlightenment, and dedication for the younger generation.

Keywords: *Khayriniso majidxonova, jadidism, education in germany, uzbek women, pedagogy, repression.*

Кириш

Ўзбекистоннинг янги тарихини ўрганишда миллий маърифатпарварлик ҳаракати ва унинг намояндалари фаолиятини тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, XX аср бошларида жамиятнинг сиёсий, ижтимоий ва маданий ҳаётида юз берган ўзгаришлар миллий зиёлилар қатламининг шаклланишига кучли таъсир кўрсатди. Бу жараёнда жади́дчилик ҳаракати вакиллари томонидан илгари сурилган замонавий таълим, илм-фан ва тараққиёт ғоялари миллий кадрларни тайёрлашнинг янги босқичини бошлаб берди [1].

Туркистон жади́длари мамлакат тараққиётини таъминлашда замонавий билим ва касб-хунар эгаллаган мутахассисларни тайёрлашни устувор вазифалардан бири сифатида баҳоладилар. Шу мақсадда иқтидорли ёшларни хорижий мамлакатларга ўқишга юбориш амалиёти йўлга қўйилди. Хусусан, 1922 йилда Туркистон Республикаси қошидаги «Кўмак» жамияти ташаббуси билан бир гуруҳ ёшлар Германияга таълим олиш учун юборилди. Уларнинг орасида Хайринисо Мажидхонова ҳам бўлиб, у ўзбек аёллари орасидан хорижда таҳсил олган дастлабки зиёлилардан бири сифатида тарихда муҳим ўрин эгаллайди [2].

XX асрнинг биринчи чорагида ўзбек хотин-қизларининг таълим олиш имкониятлари чекланган бир шароитда Хайринисо Мажидхонованинг Германияда таҳсил олиши муҳим ижтимоий воқеа ҳисобланган. Бу ҳолат нафақат миллий таълим тарихида, балки ўзбек аёлларининг ижтимоий фаоллиги ва интеллектуал салоҳиятининг юксалишида ҳам муҳим аҳамият касб этган. Унинг Дармштадт ва Берлин шаҳарларида олган билимлари кейинчалик Ўзбекистонда педагогика ва тиббиёт соҳалари ривожига хизмат қилди [3].

Хайринисо Мажидхонова фаолиятининг яна бир муҳим жиҳати шундаки, у Европа таълим тизими ва тиббиёт соҳасидаги илғор тажрибаларни ўзлаштириб, уларни маҳаллий шароитда қўллашга интилки. Ватанга қайтгач, у шифокор сифатида меҳнат қилиб, аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш, айниқса ўқитувчилар ва ёшлар ўртасида тиббий хизматни йўлга қўйиш ишларида фаол иштирок этди [4].

Бироқ XX асрнинг 30-йиллари охирида собиқ Совет Иттифоқида авж олган сиёсий қатағонлар кўплаб миллий зиёлилар қаторида Хайринисо Мажидхонованинг ҳам тақдирига салбий таъсир кўрсатди. Хорижда таҳсил олганлиги сабабли унга нисбатан асоссиз айбловлар қўйилди ва у 1937 йилда қамоққа олинди. Натижада, 1938 йилда қатағон қурбонига айланди. Бу ҳолат нафақат бир шахс тақдирининг фожиаси, балки миллий зиёлилар қатламини йўқ қилишга қаратилган сиёсатнинг ёрқин намунаси сифатида ҳам аҳамиятга эгадир [5].

Бугунги кунда Хайринисо Мажидхонова ҳаёти ва фаолиятини ўрганиш миллий тарихнинг кам тадқиқ этилган саҳифаларини ёритиш, жадид аёллар меросини баҳолаш ҳамда мустақиллик йилларида тикланаётган тарихий хотирани бойитиш нуқтаи назаридан муҳим аҳамият касб этади. Шу жиҳатдан мазкур мақолада Хайринисо Мажидхонованинг ҳаёт йўли, Германиядаги таҳсил фаолияти, тиббиёт соҳасидаги хизмати ва қатағон йилларидаги фожеали

Хайринисо Мажидхонованинг болалиги ва таълим олиши

XX аср бошлари Туркистон тарихида ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётда туб ўзгаришлар юз бераётган давр сифатида алоҳида аҳамият касб этади. Ана шу мураккаб ва зиддиятли тарихий жараёнлар бағрида миллий зиёлилар қатлами шаклланиб, жамият тараққиёти учун хизмат қилувчи янги авлод вакиллари вояга етди. Хайринисо Мажидхонова ана шундай маърифатпарвар муҳит таъсирида шаклланган ва кейинчалик ўзбек аёллари орасидан етишиб чиққан илк зиёли аёллардан бири ҳисобланади [1; 6; 7].

Манбаларда қайд этилишича, Хайринисо Мажидхонова 1905 йил 25 декабрда Тошкент шаҳрида дунёга келган. Унинг отаси Мажидхон Жалилов ўз даврининг саводли ва обрўли кишиларидан бири бўлиб, фарзандларининг таълим-тарбиясига алоҳида эътибор қаратган. Оилада ҳукм сурган маърифатпарвар муҳит, илмга ҳурмат ва замонавий билимларга қизиқиш

Хайринисонинг келажакдаги ҳаёт йўлини белгилаб берган муҳим омиллардан бири бўлди [8].

Хайринисо Мажидхонованинг болалик йиллари Туркистонда жадиदчилик ҳаракати тобора кучайиб бораётган даврга тўғри келади. Бу ҳаракат вакиллари халқни илм-маърифат орқали тараққиётга етаклаш, таълим тизимини ислоҳ қилиш ва хотин-қизларнинг жамиятдаги ўрнини юксалтириш ғояларини илгари сурган эдилар. Жадидларнинг мазкур қарашлари Хайринисо яшаган муҳитга ҳам таъсир кўрсатиб, унинг дунёқараши шаклланишида муҳим аҳамият касб этди [3].

У дастлаб Тошкент шаҳрининг Миробод маҳалласидаги янги усул мактабларидан бирида таҳсил олган. Жадидлар ташкил этган бундай мактаблар анъанавий таълим муассасаларидан фарқли равишда замонавий ўқитиш усулларига асосланган бўлиб, ўқувчиларга дунёвий фанлар, тиллар ва амалий билимлар ҳам ўргатилар эди. Хайринисо мазкур таълим муассасасида ўқиш жараёнида нафақат она тили ва адабиётини, балки рус тилини ҳам пухта ўзлаштиришга ҳаракат қилди [6; 9].

Унинг таълим олишга бўлган қизиқиши ва иқтидори эрта намоён бўлган. Замондошларининг хотиралари ҳамда тадқиқотларда қайд этилишича, Хайринисо ёшлигидан китоб мутолаасига меҳр қўйган, янги билимларни эгаллашга интилган ва ўз тенгдошлари орасида билимдонлиги билан ажралиб турган. Айниқса, жадид матбуотида чоп этилаётган мақолалар, маърифатпарвар зиёлиларнинг фикрлари ва миллий тараққиёт ҳақидаги баҳс-мунозаралар унинг фикрий камолотига сезиларли таъсир кўрсатган [3; 4].

Хайринисо Мажидхонова шахсиятининг шаклланишида унинг оила аъзолари, хусусан, опаси Ойпашшахоннинг ҳам таъсири катта бўлган. Оилада қизларнинг билим олишига ижобий муносабат мавжуд бўлиб, бу ҳолат ўша давр учун ноёб воқеалардан бири саналади. Чунки XX аср бошларида маҳаллий аҳоли орасида қизларнинг юқори савияда таълим олиши ҳали кенг тарқалмаган эди. Шундай шароитда Хайринисонинг илм йўлини танлаши ва унинг бу йўлда қўллаб-қувватланиши келажакдаги муваффақиятларининг муҳим асосини яратди [6].

У рус тили билан бир қаторда немис тилини ўрганишга ҳам қизиқиш билдирган. Бу қизиқиш кейинчалик унинг ҳаётида муҳим бурилиш нуқтасига айланди. Чет тилларини ўзлаштириш орқали у нафақат бошқа халқларнинг

маданияти ва илм-фани билан танишиш имкониятига эга бўлди, балки халқаро таълим муҳитига кириб бориш учун мустаҳкам замин яратди [9].

1920-йилларга келиб Туркистонда замонавий билимли миллий кадрларга эҳтиёж кескин ортди. Шу мақсадда иқтидорли ёшларни хорижга ўқишга юбориш сиёсати амалга оширилди. Хайринисо Мажидхонова ҳам ўзининг билимга чанқоқлиги, тилларни яхши билиши ва юқори салоҳияти туфайли саралаб олинган ёшлар қаторига киритилди. Натижада у 1922 йил кузида Туркистон Республикасининг «Кўмак» жамияти томонидан Германияга таълим олиш учун юборилган ўн олти нафар талабадан бири сифатида тарих саҳифасидан ўрин олди [10].

Бу воқеа Хайринисо Мажидхонова ҳаётидаги энг муҳим босқичлардан бири бўлиб, унинг кейинги илмий, педагогик ва тиббий фаолияти учун мустаҳкам пойдевор вазифасини бажарди. Шу билан бирга, мазкур сафар ўзбек аёлларининг илм-фан соҳасидаги иштироки кенгайиб бораётганининг ёрқин далили сифатида ҳам аҳамият касб этади.

Хайринисо Мажидхонованинг болалиги ва таълим олиш йиллари унинг келажақдаги фаолияти, шахсий дунёқараши ҳамда миллат равнақи йўлидаги хизматларини белгилаб берган муҳим давр сифатида тарихда муносиб ўрин эгаллайди [1; 8; 10].

Германиядаги таҳсил йиллари (1922–1928)

Хайринисо Мажидхонованинг ҳаётида Германияда кечган 1922–1928 йиллар даври унинг шахсий камолоти, илмий дунёқарашининг кенгайиши ҳамда касбий шаклланишида ҳал қилувчи босқич бўлиб хизмат қилди. Бу давр нафақат бир ёш ўзбек қизининг хорижда таҳсил олиш тарихи, балки Туркистон жаҳидларининг маърифат орқали жамиятни янгилаш ғояларининг амалий ифодаси сифатида ҳам муҳим аҳамият касб этади [7].

1922 йил кузида Туркистон Республикасининг «Кўмак» жамияти томонидан Германияга юборилган ўн олти нафар иқтидорли ёшлар қаторида Хайринисо Мажидхонова ҳам бор эди. Бу қарор ўша давр учун жуда катта ижтимоий ва маданий воқеа бўлиб, айниқса, муслима қизнинг Европа таълим тизимига йўл олиши ноёб ҳодиса сифатида қабул қилинган. Германия ўша йилларда илмий-техникавий тараққиёт марказларидан бири бўлиб, Ваймар республикаси даврида таълим тизими анча ривожланган эди [11].

Хайринисо дастлаб Дармштадт шаҳридаги ўқитувчилар семинариясига қабул қилинди. Бу ерда у немис тили ва адабиёти, педагогика асослари ҳамда таълим методикаси бўйича чуқур билим олди. Немис муҳитига мослашиш осон кечмаган бўлса-да, у ўзининг қатъияти, интизоми ва билимга бўлган чанқоқлиги билан ажралиб турди. Чет эл муҳитида яшаш ва ўқиш унинг дунёқарашини кенгайтириб, янги педагогик ёндашувларни англаш имконини берди [12].

1926 йилдан бошлаб Хайринисо Мажидхонова Берлин шаҳридаги турли ўқув муассасаларида педагогик амалиёт ўтади. Бу даврда у назарий билимларини амалиёт билан уйғунлаштириб, таълим бериш жараёнининг илмий-услубий асосларини чуқур ўзлаштирди. Берлиндаги таълим муҳити унга нафақат педагогик тажриба, балки Европа маданияти, илмий фикрлаш усули ва жамиятда аёлларнинг ўрни ҳақида янги қарашларни шакллантирди [13].

Германияда таҳсил олиш даврида Хайринисо фақат педагогика билан чекланиб қолмаганлиги ҳам манбаларда қайд этилади. У доктор Феккельман раҳбарлигидаги тиббиёт ходимларини тайёрлашга ихтисослашган хусусий мактабда ҳам таълим олган. Бу ҳолат унинг кўпқиррали билим эгаллашга интилишини ва инсон саломатлигига бўлган қизиқишини кўрсатади. Шу орқали у педагогик билимлар билан бир қаторда тиббий назарий асосларни ҳам ўзлаштирган [7; 14].

Хайринисо Мажидхонованинг Германиядаги ҳаёти осон бўлмаган. У тил тўсиқлари, маданий фарқлар ва ёлғизлик каби қийинчиликларни енгиб ўтиб, ўз мақсади сари қатъият билан илгарилади. Бу давр унинг шахсий барқарорлиги ва мустақил фикрлаш қобилиятини шакллантирди. Шу билан бирга, у ўз ватани тақдири, аёлларнинг жамиятдаги ўрни ва таълим орқали тараққиётга эришиш масалалари ҳақида чуқур мулоҳаза юритди [12].

Манбаларда қайд этилишича, Германияда таҳсил олиш жараёнида у туркистонлик бошқа талабалар билан ҳам яқин алоқада бўлган. Уларнинг умумий мақсади — Ватанга қайтиб, замонавий билим ва тажрибалар асосида янги жамият қуришга ҳисса қўшиш эди. Бу ғоя Хайринисо Мажидхонованинг кейинги фаолиятида ҳам муҳим ўрин тутди [11].

1928 йилга келиб у таълимни муваффақиятли якунлаб, ўрта махсус педагогик маълумотга эга бўлган дипломни қўлга киритди. Бу муваффақият

унинг нафақат шахсий ютуғи, балки Туркистондан чиққан илк Европа таълим тизимида шаклланган аёл зиёлиларидан бири сифатида тарихда қолишига сабаб бўлди. Германиядаги таҳсил йиллари унинг кейинги педагогик ва тиббий фаолияти учун мустаҳкам илмий ва маънавий пойдевор вазифасини ўтади [13].

Хайринисо Мажидхонованинг тиббиёт соҳасидаги фаолияти

Германияда олти йил давомида олган таълими ва амалий тажрибасини муваффақиятли яқунлаган Хайринисо Мажидхонова 1928 йилда Ватанга қайтди. Унинг қайтиши нафақат шахсий ҳаётидаги янги босқични бошлаб берди, балки миллий кадрлар тайёрлаш ва мамлакатда соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш йўлидаги муҳим воқеалардан бири сифатида ҳам аҳамият касб этди [15; 6; 7].

1920-йилларнинг охири ва 1930-йилларнинг бошларида Ўзбекистонда малакали тиббиёт ходимларига эҳтиёж жуда юқори эди. Айниқса, хотин-қизлар саломатлигини муҳофаза қилиш, санитария ва гигиена маданиятини шакллантириш, аҳоли ўртасида касалликларнинг олдини олиш каби масалалар долзарб вазифалардан ҳисобланарди. Ана шундай мураккаб шароитда Германия таълим тизимида билим олган Хайринисо Мажидхонова ўз фаолиятини тиббиёт соҳаси билан боғлади [16].

Манбаларда қайд этилишича, у Тошкент шаҳрида Касаба уюшмалари Марказий Қўмитаси тасарруфидаги республика бошланғич ва умумтаълим мактаблари ўқитувчиларининг дам олиш уйида шифокор сифатида иш бошлаган [6; 7]. Бу муассаса ўша даврда педагог ходимларнинг соғлиғини тиклаш ва меҳнат қобилиятини сақлашда муҳим ўрин тутган. Хайринисо Мажидхонова мазкур муассасада тиббий хизмат кўрсатиш билан бир қаторда профилактика ишларини ҳам олиб борган.

Унинг фаолиятининг муҳим жиҳатларидан бири шундаки, у тиббиётни фақат беморни даволаш воситаси сифатида эмас, балки жамият саломатлигини сақлашнинг муҳим ижтимоий омили сифатида тушунган. Германияда олган билимлари унга касалликларнинг олдини олиш, аҳоли ўртасида санитария-гигиена қоидаларини тарғиб қилиш ва соғлом турмуш тарзини шакллантириш каби йўналишларда ҳам фаол иштирок этиш имконини берган [17].

Хайринисо Мажидхонованинг тиббий фаолияти айниқса аёллар ва болалар саломатлиги билан боғлиқ масалаларда муҳим аҳамият касб этган деб

баҳоланади. Чунки бу даврда маҳаллий аҳоли орасида аёл шифокорлар жуда кам бўлган. Шу сабабли унинг касбий фаолияти нафақат тиббий хизмат кўрсатиш, балки аёлларни замонавий тиббиётга жалб қилиш, уларнинг тиббий маданиятини ошириш ва саломатликка бўлган муносабатини ўзгартиришга ҳам хизмат қилган [18].

Германияда таҳсил олганлиги туфайли у Европа тиббиётининг илғор тажрибаларини маҳаллий шароитга татбиқ этиш имкониятига эга эди. Бу эса уни замонасининг бошқа кўплаб тиббий ходимларидан ажратиб турган муҳим хусусият ҳисобланади. У ўз касбий фаолиятида тиббий билимларни педагогик кўникмалар билан уйғунлаштириб, инсон саломатлигига оид тушунчаларни аҳоли орасида тушунтириш ва тарғиб қилишга ҳам эътибор қаратган [15].

Хайринисо Мажидхонова фаолиятининг яна бир муҳим жиҳати унинг маърифатпарварлик руҳи билан боғлиқдир. Жаидчилик ҳаракати таъсирида шаклланган зиёли сифатида у илм-фан ва тиббиётни халқ фаровонлигининг асосий омилларидан бири деб билган. Шу сабабли унинг шифокорлик фаолияти оддий касбий вазифалар билан чекланиб қолмаган, балки кенг маънодаги ижтимоий хизмат вазифасини ҳам бажарган [1].

Афсуски, унинг тиббиёт соҳасидаги кўплаб ташаббуслари ва режалари кейинчалик сиёсий қатағонлар туфайли тўлиқ амалга ошмай қолди. Агар унинг ҳаёти сунъий равишда тўхтатилмаганида, у Ўзбекистон тиббиёти ва тиббий таълим тизими ривожига янада катта ҳисса қўшиши мумкин эди. Шу нуқтаи назардан қараганда, Хайринисо Мажидхонованинг қисқа, аммо мазмунли фаолияти миллий тиббиёт тарихида ўзига хос ўрин эгаллайди [6; 7; 18].

Унинг ҳаёт йўли илм, тиббиёт ва инсонпарварлик ғояларига садоқат намунаси сифатида баҳоланади. Хайринисо Мажидхонова ўз даврининг ижтимоий ва маданий чекловларини енгиб ўтган, хорижда таҳсил олган, халқ саломатлиги йўлида меҳнат қилган ва охир-оқибат сиёсий репрессия қурбонига айланган фидойи зиёли аёл сифатида Ўзбекистон тарихида муносиб ўрин эгаллайди [16; 1].

1937–1938 йиллар қатағони ва фожеали тақдир

XX асрнинг 30-йиллари охири Совет Иттифоқи тарихида сиёсий қатағонлар энг кучайган, жамиятнинг интеллектуал қатламига нисбатан кенг қўламли тазйиқлар амалга оширилган давр сифатида намоён бўлади. Бу даврда

айниқса хорижда таҳсил олган, замонавий илм-фан билан танишган ва мустақил фикрга эга зиёлилар “ишончсиз элемент” сифатида таъқиб остига олинди. Хайринисо Мажидхонова тақдири ҳам ана шу тарихий фожиали жараён билан узвий боғлиқ эди [1; 19].

1920-йилларда Германияда таҳсил олиб, педагогика ва тиббиёт соҳасида Европа тажрибасини ўзлаштирган Хайринисо Мажидхонова Ватанга қайтгач, ўз билим ва салоҳиятини жамият тараққиётига хизмат қилдиришга интилди. Бироқ 1930-йилларнинг сиёсий муҳиtida бундай шахслар фаолиятига нисбатан ишончсизлик, шубҳа ва мафкуравий босим кучайиб борди. Айниқса, чет элда таҳсил олган зиёлилар “ғоявий таъсирланган”, “хорижий давлатлар билан алоқада бўлган” каби асоссиз айбловларга дучор бўлдилар [3].

1937 йил 13 сентябрда Хайринисо Мажидхонова ҳам ушбу сиёсий тўлқин курбонига айланди. У “1922–1928 йилларда Германияда таҳсил олган ва Совет Иттифоқи ҳудудига жосус сифатида қайтган” деган мутлақо асоссиз ва уйдирма айблов билан ҳибсга олинди. Бу айбловлар ҳеч қандай далилларга асосланмаган бўлиб, ўша даврдаги кенг тарқалган катагон сиёсати механизмларининг бир қисми эди [20].

Тергов жараёнлари одил суд тамойилларига зид равишда, босим ва айбни тан олдириш усуллари асосида олиб борилган. Зиёли шахсларнинг маънавий ва интеллектуал салоҳияти инкор этилиб, улар сиёсий тизим учун хавф сифатида кўрсатилган. Хайринисо Мажидхонованинг шахси ҳам ана шундай “ғоявий душман” образи орқали бузиб талқин қилинган [19; 6].

1938 йил 9 октябрда у ўлим жазосига ҳукм қилинди. Бу ҳукм нафақат бир инсон ҳаётининг якунланиши, балки бир авлод маърифатпарвар аёл зиёлисининг орзу-умидлари ва илмий салоҳиятининг барбод этилиши сифатида тарихга кирди. Унинг ҳаётининг энг аччиқ жиҳати шунда эдики, у ўз билими, меҳнати ва фидойилиги билан жамиятга хизмат қилишга улгурган бўлса-да, оила қуриш, шахсий ҳаёт бахтини кўриш имкониятидан ҳам маҳрум этилди [3].

Сталин катагонлари нафақат алоҳида шахсларни, балки бутун бир интеллектуал муҳитни йўқ қилишга қаратилган сиёсий жараён эди. Хайринисо Мажидхонова сингари зиёли аёлларнинг тақдири бу жараённинг аянчли оқибатларини яққол намоён этади. Унинг номи узоқ йиллар давомида тарих саҳифаларидан ўчирилган бўлса-да, мустақиллик йилларида бу каби

шахсларнинг меросини қайта тиклаш ва хотирасини абадийлаштиришга эътибор кучайди [1; 6].

Бугунги кунда Хайринисо Мажидхонованинг фожеали тақдири жади́дчилик ҳаракати ва миллий зиёлилар тарихининг ажралмас қисми сифатида ўрганилмоқда. Унинг ҳаёти илм-маърифат йўлидаги садоқат, маънавий барқарорлик ва адолатсиз сиёсий тизим қурбони бўлишнинг ёрқин тимсоли сифатида баҳоланади. Бу тарихий воқелик келажак авлод учун муҳим сабоқ бўлиб, илму маърифат ва инсон қадрини улуғлаш ғоясининг аҳамиятини яна бир бор тасдиқлайди [19; 3; 6].

Хулоса

Хайринисо Мажидхонова ҳаёти ва фаолиятини тарихий-илмий нуқтаи назардан таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, у XX аср бошларида Туркистон жамиятида юз берган маърифий уйғониш, жади́дчилик ҳаракати ва миллий кадрлар тайёрлаш сиёсатининг ёрқин намояндаларидан бири бўлган. Унинг болалик йилларидан бошланган илмга интилиши, янги усул мактабларида олган дастлабки таълими, Германиядаги илмий-амалий таҳсил даври ҳамда Ватанга қайтгач амалга оширган педагогик ва тиббий фаолияти унинг юксак интеллектуал салоҳиятга эга шахс бўлганини яққол намоён этади [1; 6].

Германияда кечган 1922–1928 йиллар унинг дунёқарашини тубдан ўзгартирган, Европа таълим тизими, илмий-методик ёндашувлар ва маданий муҳит билан яқиндан танишиш имконини берган муҳим босқич бўлди. Бу даврда у нафақат педагогик билимларни чуқур ўзлаштирди, балки тиббиёт соҳасига оид амалий тажрибаларни ҳам эгаллаб, кўпқиррали мутахассис сифатида шаклланди [10].

Ватанга қайтгач, Хайринисо Мажидхонова ўз билим ва тажрибасини жамият эҳтиёжларига хизмат қилдиришга интилди. Унинг тиббиёт соҳасидаги фаолияти, айниқса ўқитувчилар ва аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш йўлидаги хизматлари ўша давр учун муҳим ижтимоий аҳамият касб этган. Бу ҳолат унинг фақат назарий билим эгаси эмас, балки амалий фаолият орқали жамиятга фойда келтиришга ҳаракат қилган фидойи зиёли аёл бўлганини кўрсатади [6; 9].

Бироқ 1930-йиллар охиридаги сиёсий қатағонлар унинг ҳаётини фожиали тарзда узиб қўйди. Асоссиз айбловлар асосида қамоққа олиниши ва кейинчалик ўлимга ҳукм қилиниши XX аср тоталитар тизимининг маънавий

ва инсонпарварликка зид табиатини яққол намоён этади. Бу фожиа нафақат Хайринисо Мажидхонованинг шахсий тақдири, балки бутун бир зиёлилар қатламига нисбатан амалга оширилган адолатсиз сиёсатнинг рамзи сифатида ҳам баҳоланади [20].

Хайринисо Мажидхонова тақдири шу жиҳати билан алоҳида аҳамиятга эгаки, у ўз давридаги ижтимоий чекловлар ва тарихий қийинчиликларга қарамасдан илм йўлини танлаган, замонавий билимларни ўзлаштирган ва уларни жамият манфаати йўлида қўллашга интиланган шахс сифатида намоён бўлади. Унинг ҳаёти жадиदчилик ғояларининг амалий ифодаси, аёлларнинг таълим олиши ва ижтимоий фаоллигининг муҳим намунаси ҳисобланади [1; 10].

Бугунги кунда Хайринисо Мажидхонова меросини ўрганиш миллий тарихнинг унутилган саҳифаларини тиклаш, жадида аёлларининг маърифий фаолиятини қайта баҳолаш ҳамда мустақил Ўзбекистонда тарихий хотирани мустаҳкамлаш нуктаи назаридан катта аҳамият касб этади. Унинг номи ва фаолияти ёш авлод учун илмга садоқат, инсон қадрини улуғлаш ва маънавий барқарорлик каби эзгу ғояларни англашда муҳим манба бўлиб хизмат қилади [6; 20].

Шу маънода, Хайринисо Мажидхонова ҳаёти фақат тарихий шахс биографияси эмас, балки бир даврнинг интеллектуал муҳити, ижтимоий зиддиятлари ва маърифий интилишларини ўзида мужассам этган мураккаб тарихий феномен сифатида ўрганилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. – Тошкент: Маънавият, 2002. – 400 б.
2. Каримов Н. Қатағон қурбонлари хотираси. – Тошкент: Шарқ, 2001. – 256 б.
3. Ражабов Қ. Жадиждар: ғоялар, мақсадлар, курашлар тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999. – 320 б.
4. «Туркистон» газетаси. – Тошкент, 1922. – №№ 1–52.
5. Хорижда таҳсил олган туркистонлик талабалар ҳақидаги архив материаллари // Ўзбекистон Миллий архиви. – Фонд материаллари.
6. Халқаро Ислом цивилизацияси маркази нашрлари ва маълумотлари. – Тошкент: Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази, 2024–2025.

7. Хайринисо Мажидхонова ва Германияда таҳсил олган туркистонлик талабалар ҳақидаги мақолалар ва биографик маълумотлар тўплами // Ўзбекистондаги Ислон цивилизацияси маркази материаллари.. – Тошкент, 2024–2025.

8. Ўзбекистонда жадид аёллар ҳаракати тарихи: тадқиқот материаллари. – Тошкент, 2024. – 120 б.

9. Германияда таҳсил олган туркистонлик талабалар ҳақидаги архив ҳужжатлари ва тадқиқотлар // Ўзбекистон Миллий архиви материаллари. – Тошкент, 2023.

10. «Кўмак» жамияти фаолиятига оид тарихий манбалар ва архив материаллари (1922-1928 йй.). // Ўзбекистон Миллий архиви. – Тошкент, 2023.

11. Ваймар Республикаси даври Германия таълим тизимида оид тарихий манбалар (1919–1933 йй.).

12. Дармштадт ўқитувчилар семинарияси (Darmstadt Lehrerseminar) архив маълумотлари (1924–1926 йй.).

13. Берлин таълим муассасаларидаги педагогик амалиётга оид архив ҳужжатлари (1926–1928 йй.).

14. Доктор Феккельманнинг тиббиёт ходимларини тайёрлаш хусусий мактаби фаолиятига оид тарихий маълумотлар ва архив манбалари (Берлин, 1926-1928-йй)

15. Rahmonova Sh. When they couldn't leave their neighborhood... Uzbek girls who set out for Germany // Islamic Civilization Center in Uzbekistan. – 2025. – URL: <https://iccu.uz/en/news/576> (мурожаат санаси: 14.06.2026).

16. Kamp M. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity and Unveiling under Communism. – Seattle: University of Washington Press, 2006. – 320 p.

17. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 336 p.

18. Allworth E.A. Central Asia: A Century of Russian Rule. – Durham: Duke University Press, 1994. – 698 p.

19. Қатағон қурбонлари давлат музейи материаллари. – Тошкент: Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи архиви.

20. 1937–1938 йиллардаги сиёсий қатағонлар даврида репрессия қилинган зиёлилар ҳақидаги архив ҳужжатлари // Ўзбекистон Республикаси Миллий архиви материаллари.